

Demmel József

Egy szlovák gavallér az európai politikában

(Michal Kšíňan: *Milan Rastislav Štefánik. Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami*. Bratislava, Slovart, 2021. 380 oldal)

A hosszú 19. században Közép-Európa története egyben az egymással rivalizáló, sőt az önmagukat a másik közép-európai nemzethez képest vagy egyenesen azzal szemben meghatározó nemzetek küzdelmének története is. Igaz ez a nemzeti nagybeszélésekre, az egyes nemzetek történetére is, amelyekben a „másik nemzet” képviselői negatív, dehumanizált vagy egyenesen ördögi szereplőkként jelennek meg. Ezeknek az egymással teljesen ellentétes nemzeti elbeszéléseknek a történeti átkeretezése nem valósulhat meg az adott nemzeti történetek „főhőseiről” szóló, modern módszertani apparátussal készülő szakmai biográfiák nélkül.

Milan Rastislav Štefánik (1880–1919) az elmúlt évtizedekben az egyik, ha nem a legfontosabb szlovák történelmi személyiséggé vált Szlovákiában. A Nyitra megyében (Košariska, Kosaras) született férfi az érettségi után, 1898-ban elhagyta Magyarországot, s előbb Prágában tanult, majd Franciaországban élt, és csillagászként próbált érvényesülni. Ezekben az években bejárta az egész világot, és egyre mélyebben beépült a francia tudományos és politikai elitbe. 1912-ben felvette a francia állampolgárságot is, a háború kitörésekor pedig belépett a francia hadseregbe. A háború alatt a politikai elitig nyúló kapcsolatait kihasználva a cseh emigráció képviselőivel, az általa Prágából ismert Tomáš Garrigue Masarykkal és Edvard Benešsel eljutott a francia miniszterelnökhöz, Aristide Briand-hoz is. Velük rövid idő alatt elérte, hogy a nagyhatalmak körében komoly támogatása legyen az Osztrák–Magyar Monarchia háború utáni felszámolásának és új államalakulatok létrehozásának. Csehszlovákia létrejöttében tehát óriási szerepe volt Štefánik politikai elképzeléseinek, diplomáciai és katonai szervezőmunkájának. A 38 évesen francia tábornokká váló Štefánik azonban nem léphetett az általa is megálmodott állam, Csehszlovákia földjére: repülőgépe úton hazafelé, nem messze Pozsonytól, már leszállás közben lezuhant.

Ennek ellenére az, hogy ma Szlovákiában őt tekintik a legtöbben a „legnagyobb szlováknak”, nem magától értetődő jelenség. A két világháború között kultusza összefonódott az új állam legitimációjával, 1945 után azonban

antikommunizmusa miatt gyakorlatilag beszélni sem lehetett róla. Nem jelenhet meg az életéről szóló történelmi munkák, az iskolai tananyagban nem említették, az 1928-ban emelt monumentális síremlékét benőtte az erdő. 1989 után azonban ez a folyamat megfordult, az azóta eltelt három évtizedben pedig száznál is több önálló könyv jelent meg róla. Ami a történettudományi szakirodalmat illeti, az elmúlt években számos fontos és kiváló szakmunkát írtak Štefánikról (amelyek mellett azonban szép számmal találhatunk különböző összeesküvés-elméleteket, legendákat hangoztató kiadványokat is). A történeti szakmunkák szerzői közül a teljesség igénye nélkül érdemes kiemelni Dušan Kováčot, aki nemrég egy rövid életrajzi monográfiát jelentetett meg, Bohumila Ferenčuhovát, aki több tanulmánykötetet is szerkesztett a tudós katonáról, Slavomír Micháleket, aki Štefánik tevékenységét diplomáciatörténeti megközelítésben elemezte vagy épp Peter Machót, aki egészen kiváló kultusztörténeti monográfiákat adott közre Štefánik recepciójáról és kultuszáról.

Ebben az egyébként is élénk, intenzív és magas színvonalú szakmai diskurzusban jelent meg Michal Kšiňan számos szempontból úttörő monográfiája. Hiszen nemcsak Štefánik európai jelentőségét és történelmi súlyát, de Kšiňan munkájának szakmai színvonalát is mutatja, hogy elsőként 2019-ben franciául jelent meg a könyv,¹ majd a neves angol Routledge kiadónál 2021-ben,² itt elemzett szlovák kiadásához pedig maga a szlovák köztársasági elnök, Zuzana Čaputová írt elegáns, méltató előszót.

Kšiňan egyik újítása, hogy egy fragmentált, problémacentrikus életrajzot készített: munkája szándékosan nem lineárisan, kronológiai sorrendben halad a főszereplő születésétől a haláláig, sőt mégcsak nem is az utóbbi időpontjánál zárul a vizsgálat, hanem jóval később (az olvasást könnyítendő épp ezért kapott helyet a könyv végén egy életrajzi kronológia is). Ez a módszer lehetőséget biztosít a szerzőnek arra, hogy fókuszáltan vizsgálja Štefánik életének a szerinte fontos kérdéseit. Štefánik személyiségének összetettségéből, életútjának dinamikájából fakadóan ugyanis szinte lehetetlen lenne egy egyenes vonalú narratívába rendezni ezeket a mélyelemzéseket. Hiszen Štefánik 39 év alatt, de főleg élete utolsó másfél évtizedében, amelyre a kötet is koncentrál, olyan életutat járt be, amely szó szerint példátlan volt nemcsak Magyarországon, de valószínűleg

¹ Michal Kšiňan: *L'homme qui parlait avec les étoiles: Milan Rastislav Štefánik, héros franco-slovaque de la Grande Guerre*. Paris, Eur'Orbem, 2019.

² Michal Kšiňan: *Milan Rastislav Štefánik. The Slovak National Hero and Co-Founder of Czechoslovakia*. London, Routledge, 2021.

Európában is. Nem is véletlen, hogy a szlovák populáris kultúra is felfedezte ezt, és képregények sora született róla (mi több, arcképe pólókra és zoknikra is felkerült). Azonban az alaphelyzet, amely egy rajzoló számára – aki akár egyetlen képpel meg tudja teremteni a kellő atmoszférát – kiváló alapanyagot szolgáltat, az igen komoly kihívás elé állítja a történészt. Hiszen egy kéziraton belül kell mélyére ásni a 19–20. századi francia csillagásztársadalom belső viszonyainak, az ecuadori, francia, cseh, orosz, brit, amerikai, olasz és román belpolitika apró rezdüléseinek, a francia szalonok belső világában működő szabályrendszereknek, a szabadkőműves páholyok működésének és még számos olyan kontextusnak, amelyek nélkül alig-alig értelmezhető ez a példátlan életút.

Kšičan négy nagy témakörre osztotta a könyvét, amelyben azonban nem a teljes életutat fedi le – munkája néhány, a korábbi életesemények felé tett kitérőtől eltekintve Milan Rastislav Štefánik életének utolsó 15 évére, a Franciaországhoz köthető 1904 és 1919 közötti szakaszra koncentrál. Kšičant tehát, ahogy azt ő maga ki is jelöli könyve előszavában, elsősorban a „szlovák nemzeti hős” érdekli, pontosabban, hogy Štefánik 24 és 39 éves kora között milyen tulajdonságok, hálózatok, kapcsolatok, események nyomán vált olyan megkerülhetetlen szereplővé, akit az új állam könnyűszerrel nemzeti ikonná emelt?

Az első fejezetben a társadalmi tőke Pierre Bourdieu-féle értelmezéséből kiindulva azt vizsgálja meg a szerző, hogyan és milyen hálózatokon keresztül hozta létre Štefánik a világháború előtt francia társadalmi kapcsolathálóját, hogyan transzformálta aztán társadalmi és kulturális tőkét gazdasági értelemben vett, majd politikai tőkévé, vagy hogyan használta fel társadalmi tőkájének fenntartásához érdeklődési körét és kedvteléseit (a csillagászatot, fotográfiát, gyűjtőszendélyt és a művészeteket). Ez a vizsgálat azért fontos, mert csak így érthető meg, miképp tudta elérni a szegény evangélikus lelkész fiaként felnövő Štefánik, hogy a világháború kellős közepén két alig ismert cseh emigránst (Masarykot és Benešt) fogadjanak a francia döntéshozók, és miként tudta meggyőzni a gall politikusokat, illetve a nyugati közvéleményt a Közép-Európára vonatkozó elképzeléseik megvalóztatásáról. Így érthető meg az is, miképp tudott egyensúlyozni (végül a saját akaratát érvényesítve) az orosz és francia nagyhatalmi érdekek közt úgy, hogy eleinte mindkét hatalomnak más-más tervei voltak a cseh–szlovák kérdés világháború utáni rendezéséről.

A második fejezetben Kšičan Max Weber karizmatikus vezetői fogalmából kiindulva azt térképezi fel különböző esettanulmányokon és mikrovizsgálatokon keresztül, miképp hatott Štefánik a környezetére, vagyis hogyan működtette és töltötte fel tartalommal az első fejezetben bemutatott kapcsolathálókat. Komoly

figyelmet szentel például Štefánik nőkhöz való viszonyának, amely e kapcsolat-háló egyik legfontosabb eleme volt. Az egyébként nem túl előnyös külsejűként jellemzett férfi ugyanis prágai éveitől kezdve lelkesen és sikerrel kereste gazdag, arisztokrata, jó kapcsolatokkal rendelkező és nagy hatalmú családok lányainak társaságát, és nem ritkán fogadott el nagy összegű támogatásokat is tőlük. Ez az alfejezet jó példa arra is, hogy Kšiňan sokszor – fenti alapvetése mellett is – kritikus szakmai távolságtartással viszonyul vizsgálatának tárgyához. Ritkán olvashatunk például nemzeti hősről olyan sorokat, amelyeket Kšiňan leír róla: „Štefánik flörtjei és gyakori szakításai impulzivitásának, a sztereotipikus viszonyoktól való félelmének eredményei voltak. A női visszajelzések bizonyosan megnyugtatták egocentrizmusát és nárcizmusát, mivel mindig a középpontban kellett lennie.” E fejezetben kiemelkedő Štefánik ecuadori missziójának az elemzése is, amelyben Kšiňan részletesen bemutatja, hogy Štefánik titkos kiküldetésének milyen geopolitikai kontextusa volt, és hogy épp az ő tárgyalásainak köszönhetően került francia érdekszférába a dél-amerikai ország.

A harmadik, leginkább „klasszikus” fejezetben Štefánik első világháborús katonai és politikai tevékenységét ismerhetjük meg, azonban Kšiňan – sok korábbi szerzővel szemben – nem veszi alapvetésnek, azaz Štefánik és Masaryk által már a kezdet kezdetén kitűzött célnak Csehszlovákia megalapítását, s inkább egy olyan politikai innovációnak tartja, amely részleteiben csak a háborús évek alatt kristályosodott ki.

Az utolsó nagyobb rész Štefánik identitását, illetve a halála után erről szóló politikai vitákat elemzi, rámutatva, hogy bár Štefánik messze nem volt elégedett az új köztársaság berendezkedésével, alapvetően nem volt a szlovák autonómiatörekvések híve, hanem a centralista csehszlovák államban erősítette volna a szlovák jelenlétet – a létrejött cseh dominancia helyett paritásos alapon. Az utolsó két alfejezetben két remek mikrovizsgálatot olvashatunk, amelyek két, Štefánikkal kapcsolatban gyakran felmerülő mítoszt járnak körbe. Az első a halálának körülményeiről szól, amellyel kapcsolatban még most is gyakoriak az összeesküvés-elméletek (például hogy a magyarok lőtték le a repülőgépet; vagy épp hogy a szlovákok, mert az olasz felségjelzésű gépet magyarnak nézték; Beneš lövette le; szándékosan lett öngyilkos). Kšiňan példás alaposággal és távolságtartással állapítja meg, hogy a repülőgép-baleset körülményeit az esetet kivizsgáló szervek hanyagsága miatt soha nem lehet már tisztázni, a különböző, alaptalan teóriákat viszont megnyugtatóan cáfolja. A másik alfejezet pedig Štefánik állítólagos szabadkőművességéről szól, amely szintén elterjedt, forrásokkal azonban egyáltalán nem igazolható elmélet volt, ráadásul sokkal több érv szól ellene, mint mellette.

Fontos megemlíteni még, hogy a szlovák nyelvű kötet, szemben a francia és az angol kiadással, bőséges képanyagot is tartalmaz. A képek azonban nem pusztán illusztrációk, hanem valós, interpretatív funkciójuk van, és kifejezetten sokat hozzátesznek a könyv szakmai minőségéhez. Egyrészt, mivel Štefánik elképesztő kapcsolathálózatába nem nehéz belegabalyodni, nagyon sokat segít, hogy a fontosabb szereplők arcképe is látható a könyvben. Másrészt pedig, mivel Štefánik abban a korszakban élt, amikor a fotográfia kikerült lassan a műtermek falai közül és tömegcikké vált, és mivel maga is lelkes fényképész volt, a gondosan kiválasztott felvételek révén az ő szemén keresztül is láthatjuk a világot, amely körbevette: használati tárgyait, lakását, érdeklődési köreinek fókuszait.

Kšišňan monográfiája a hatalmas, korábban nem látott méretű forrásbázis és új módszertani megközelítései segítségével sikerrel újítja meg a Štefánikkal kapcsolatos történelmi kánont, tár fel eddig csak felületesen ismert jelenségeket, emel be új témákat és cáfol meg makacs legendákat – könyve egyértelműen a legjobb Štefánik-életrajzok egyike. Bár Kšišňan munkájának az a kiindulópontja, hogy Štefánik nemzeti hős, könyve valójában ennél sokkal többről szól: arról, hogy ki volt az az *ember*, akit ma szlovák nemzeti hősként ismerünk.

Felhasznált irodalom

- Kšišňan, Michal: *L'homme qui parlait avec les étoiles: Milan Rastislav Štefánik, héros franco-slovaque de la Grande Guerre*. Paris, Eur'Orbem, 2019.
- Kšišňan, Michal: *Milan Rastislav Štefánik. The Slovak National Hero and Co-Founder of Czechoslovakia*. London, Routledge, 2021. Online: <https://doi.org/10.4324/9781003091523>
- Kšišňan, Michal: *Milan Rastislav Štefánik. Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami*. Bratislava, Slovart, 2021.